

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RO SUNGULA (P1)

HUKURI 2018

XILETELO XA MAKOREKETELO

TIMARAKA: 80

Xiletelo xa makoreketelo lexi xi na tipheji ta 6.

XIYENGE XA A: XIKAMBELANTWISISO

XIVUTISO XA 1

XITSHURIWA XA A

MAKOREKETELO YA XIKAMBELANTWISISO

- Hikuva ntshikelelo wu le ka matwisiselo, swihoxo swa mapeletelo na ririmi a swa ha xupuriwi.
- Ku hava maraka leyi nga nyikiwaka eka **swivutiso swo pfuleka** eka nhlamulo ya INA/EE kumbe NDZA PFUMELA/A NDZI PFUMELI. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa timaraka.
- A ku na timaraka ti nga ta nyikiwa eka nhlamulo ya HI SWONA/A HI SWONA kumbe MHAKA/VONELO. Ku seketela hi kona ku nga ta nyikiwa timaraka.
- Loko ku laveka tinhlamulo ta rito rin'we. Kutani mukamberiwa a nyika xivulwa hinkwaxo, koreketa **hi mfanelo** loko rito leri lavekaka ri khwatihatiwile/dzwihatiwile.
- Loko ku laveka timhaka timbirhi/tinharhu kutani mukamberiwa a nyika to tala koreketa to sungula timbirhi/tinharhu **ntsena**.
- Loko mukamberiwa a tirhisa marito mambe eka ririmi leri a kamberiwaka hi rona, u nga ma tekeli enhlokweni marito lawa, ntsena loko nhlamulo yi twala u nga xupuli mukamberiwa. Loko ku tirhisiwile rito rimbe eka xitshuriwa kambe ri nyika nhlamulo leyi lavekaka ra amukeriwa.
- Amukela marin'wana yo hambanahambana.
- Eka swivutiso swo hlawula, amukela havumbirhi letere leri faneleke NA/KUMBE nhlamulo leyi tsariweke hi ku hetiseka.

- 1.1 I vanhu lava a va endlile xirhendzewutana ekhoneni ya xitarata xa Mzilikazi lava a a ehleketa leswaku va kombisa ku vilela.√ (1)
- 1.2 A va hlalele mukhegula loyi a tshamile ehansi.√ (1)
- 1.3 Phikelela.√ (1)
- 1.4 I mihloti leyi a yi tele ematihlweni ya yena.√√ (2)
- 1.5 A a ambarile khiva√ na duku enhlokweni. √ (2)
- 1.6 A va vula leswaku a a kurile ku va a nga fambafamba√ na leswaku loko vo n'wi pfuna a nga tshuka a fele emavokweni ya vona.√ (2)
- 1.7 1.7.1 N'wana wo hetelela emutini.√√
- 1.7.2 I ku vitana munhu hi voko.√√ (4)
- 1.8 Hinkwavo va lo hlalela mukhegula va tshika ku n'wi pfuna.√√ (2)
- 1.9 Ngengemisile.√ (1)
- 1.10 I N'wa-Khazamula.√ (1)
- 1.11 Mukamberiwa u ta kombisa vumunhu bya murunguri. Xikombiso: A a ri na ntwelavusiwana./A a ri na xivindzi.√√
(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti ti twalaka.) (2)
- 1.12 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Ina, swa amukeleka, hikuva vanhu va tshika ku pfuna van'wana hi ku chava ku byarha vutihlamuleri loko ko tshuka ku onhaka swin'wana.√√

KUMBE

- E-e, a swi amukeleki, hikuva loko va chava ku n'wi khoma a va fanele ku vitana vaambulense leswaku va ta n'wi pfuna. √√
(Amukela na yan'wana mavonelo lawa ya twalaka. Timaraka i ta nseketelo ntsema.) (2)
- 1.13 Mukamberiwa u ta nyika dyondzo leyi a yi kumeke. Xikombiso: Ndzi dyondza leswaku a hi vanhu hinkwavo va nga ku tsan'waka loko u lava ku pfuniwa.√√
(Amukela na tidyondzo tin'wana leti twalaka.) (2)
- 1.14 Va tsakile.√ (1)
- 1.15 E-e a va ya twi, hikuva marito lawa wo ma ehleketa kunene.√√
(Maraka i ya nseketelo ntsema.) (2)
- 1.16 twanana./C.√ (1)
- 1.17 Mukamberiwa u ta nyika vonelo ra yena. Xikombiso: Hi ku va a navela ku tlanga na lavan'wana kambe a swi vona/twisisa leswaku i va kulu ka yena/va n'wi alela va vula leswaku wa ha rintsongo.√√√
(Amukela na yan'wana mavonelo lawa ya twalaka) (3)

NTSENGO WA XIYENGE XA A: 30

XIYENGE XA B: NKOMISO/NKATSAKANYO WA NDZIMA

XIVUTISO XA 2

	MINTSHAHO		TIPOYINTI
1.	'Tibangi ti ta mi sala endzhaku hi makhadi ya swikweleti. Mi nga pfumeli hikuva sweswo i ku dya mali munhu a nga si yi hola.'	1.	Papalata makhadi ya swikweleti ya le tibangi.✓
2.	'Vamavhengele na vona a va nga mi tshiki, va ta mi onga ku pfula swikweleti, mi nga weli hikuva leswi i ku khungiwa.'	2.	Papalata swikweleti swa le mavhengeleni.✓
3.	'Va tipholisi va ta mi kanganyisa, va mi tekisa tipholisi to tala ku mi dyela mali.'	3.	Papalata ku teka tipholisi to tala.✓
4.	'Sweswi a nga n'wina mi ta nyanyuka mi ya xava mimovha yo durha ku tsakisa vanghana mi tshika ku hlayisa mali na ku aka tindlu.'	4.	Papalata ku xava movha wo durha a nga si hlayisa mali.✓
5.	'Vanghana lava vo lava ku xaveriwa mabyalwa na ku lombiwa timali va ta mi komba na meno ya le makumu.'	5.	Papalata ku vanghana lava vo dyeleta van'wana.✓
6.	'Eku hlayiseni ka n'wina ka mali, mi pfula mahlo mi tivonela eka lava va vuvekisi byo kanganyisa.'	6.	Papalata/hambana na vanhu va vuvekisi byo kanganyisa.✓
7.	'Papalatani jomela hikuva mi ta tirhela rona swa mindyangu ya n'wina swi sala endzhaku.'	7.	Papalata ku nwa byalwa ku tlula mpimo.✓

Nkomiso wu fanele ku koreketiwa hi ndlela leyi landzelaka:

- **Maavelo ya timaraka:**
 - 7 wa timaraka i ta 7 wa tipoyinti : N (7) (maraka ya1 hi poyinti)
 - 3 wa timaraka i ta ririmi : R (3)
 - Ntsengo wa timaraka : 10
- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a nga tshahangi:**
 - 1–3 wa tipoyinti leti nga tona: nyika maraka yi1
 - 4–5 wa tipoyinti leti nga tona: nyika timaraka ti2
 - 6–7 wa tipoyinti leti nga tona: nyika timaraka ti3
- **Maavelo ya timaraka ta ririmi loko mukamberiwa a tshahile kunene:**
 - 6–7 wa tipoyinti: a nga nyikiwi maraka
 - 1–5 wa tipoyinti: nyika maraka yi1.

LEMUKA:

- **Ntsengo wa marito:**
 - Vakoreketi va languteriwa ku kambisisa ntsengo wa marito lama tirhisiweke.
 - U nga susi timaraka loko mukamberiwa a nga kombisangi ntsengo wa marito lama tirhisiweke kumbe ma kombisiwile hi ndlela yo hoxeka.
 - Loko ntsengo wa marito wu hundzisiwile, hlaya ku fika emakumu ka xivulwa xo hetelela xa marito lama ku hundzisiweke hi wona, kutani u nga tekeli enhlokweni marito lama nga ta landzela eka nkomiso.

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 10

XIYENGE XA C: SWIAKI NA MILAWU YA MATIRHISELO YA RIRIMI

XIVUTISO XA 3: XINAVETISO

Hlaya xitshuriwa lexi landzelaka kutani u hlamula swivutiso leswi nga ehansi ka xona.

XITSHURIWA XA D

- 3.1 Eka lava va lavaka ku fihlula hi bega./Lava va lavaka ku xurha siku hinkwaro./
Lava va pfukelaka entirhweni/Lava tirhaka.√
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (1)
- 3.2 Leswaku ku na marito lawa ya nga siyiwa./Leswaku ehandle ka matsavu na
chizi, ku na swin'wana leswi hoxiwaka endzeni ka bega leyi.√
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (1)
- 3.3 Nimpundzu/Nimixo.√√ (2)
- 3.4 Ya leswaku bega leyi ya durha./Ya leswaku loko u nga pfukeli entirhweni a
wu fanelangi ku yi kuma/Loko u nga tirhi a wu nga fikeleli ku yi xava.√√ (2)
- 3.5 Ku koka rinoko ra vaamukeri va xinavetiso. √√
(Nhlamulo yin'we ntsena.) (2)
- 3.6 Ku kucetela muamukeri wa xinavetiso leswaku loko o xava bega leyi u ta
xurha swinene a nge he lavi swin'wana siku hinkwaro.√√ (2)
[10]

XIVUTISO XA 4

- 4.1 Yi kombisa mukhalabya loyi a nga khoma mbuyelo wa tidyondzo na mufana
loyi a tikombaka a ri eku hlamaleni.√√ (2)
- 4.2 Vun'wini bya khathuni./Leswaku musayini hi yena n'wini/mupfapfarhuti
wa khathuni.√ (1)
- 4.3 Xi hi kombisa leswaku u le ku ehlekateni hi leswi a swi vonaka eka rhipoto. √ (1)
- 4.4 Mutswari na n'wana/kokwana na ntukulu/tatana na n'wana.√√ (2)
- 4.5 U hlamarisiwa hi mbuyelo wa tidyondzo lowu a nga wu langutelangi.√√ (2)
- 4.6 Mukhalabya u hlaya a ri karhi a korhamile ematshan'wini ya ku khigela
esofeni.√√ (2)
[10]

XIVUTISO XA 5

5.1	5.1.1	Vona va kota ku fambisa mahungu ya ya ekule hi xihatla.√	(1)
	5.1.2	Mintirho yin'wana ya kahle hi riqingho i ku va vanhu va kota ku rhumela hi rona mali.√√	(2)
	5.1.3	U vula leswaku ku hlaya mintirho ya rona a swi olovi/koteki hikuva yi tale ngopfu.√√	(2)
	5.1.4	Leswi va yengaka/leswi va sivelaka/tekelaka nkarhi.√√	(2)
	5.1.5	Riqingho ra selula ri ta ta na nhluvuko wukulu eka vanhu.√√	(2)
	5.1.6	Hi riqingho munhu a nga koti ku landzelerisa manghenelo na mahumelo ya mali ya yena.√	(1)
	5.1.7	Mahungu ya kota ku fambisiwa hi vanhu.√√	(2)
	5.1.8	Mukamberiwa u ta vumba xivulwa xa yena n'wini hi rito 'tlhela', a humelerisa nhlamuselo yo hambana na leyi nga eka xivulwa. Xikombiso. A ndzi swi tivi leswaku kokwana va ta tlhela rini ku ya ekaya. √√	(2)
5.2	5.2.1	Ku yisa rito 'dlaya' eka rhavi ra xitlbelelo./Ku kombisa leswaku timhaka ti tlhelela eka n'wini wa tona.√	(1)
	5.2.2	Ku kombisa ntshikelelo wa mhaka √√	(2)
	5.2.3	Hileswi xivulwa xa kona xi nga xileriso/xi nga le ka hlayelo ra ndzeriso √	(1)
	5.2.4	(a) Leswi – Ri tirhile ku kombisa ndhawu yo sungula./Ri tirhile tanihi rito leri sivaka rin'wana.√	
		(b) Leswi – Ri tirhile ku endla leswaku xivulwa xi twisiseka./Ri tirhile tanihi xitwananisi xa riengetelo.√	(2)
			[20]

NTSENGO WA XIYENGE XA C: 40
NTSENGO WA TIMARAKA: 80